
Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.3(16).2024.303-311

М. М. Михайлюк,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: mihaluk.mmm@gmail.com

ORCID ID 0009-0002-1109-2134

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ МОДЕЛЕЙ СУДОВИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН)

У статті досліджено моделі зарубіжних судових систем та їх особливості. Зазначено, що самостійна судова влада неможлива в умовах авторитарних та тоталітарних режимів. Незалежно від форми правління судова влада має бути однаково відмежована від інших гілок влади, що, зрозуміло, не вилучає її взаємозв'язку з ними. Водночас ступінь її самостійності, незалежності та авторитету обумовлена історичними особливостями, рівнем правосвідомості та деякими іншими чинниками. Загальним є зростання її ролі, чому, зокрема, сприяло розширення у другій половині ХХ ст. судового контролю (нагляду) за конституційністю та законністю нормативних й інших правових актів.

Наголошено, що незалежність судової влади Англії забезпечена такими правилами: усі зацікавлені особи можуть у всіх випадках звернутися до підрозділів Верховного суду. Звичайно, ці підрозділи прагнуть уникнути перевантаження, але саме вони вирішують питання, приймати до розгляду справу чи ні. Крім того, вони можуть будь-якої миті прийняти справу, що розглядається в іншому суді, до свого провадження. Усі суди вищих інстанцій не тільки здатні самі виробляти норми права та встановлювати порядок своєї діяльності, у них достатньо коштів змусити інших виконувати та поважати їх рішення.

Названо основні ознаки романо-германської моделі судових систем: розвинену законодавчу базу, що визначає організацію та діяльність судів; заперечення судового прецеденту як джерела права; використання поряд з апеляційною формою касаційної та ревізійної форм оскарження судових рішень та вироків; більш активну роль судді у процесі порівняно з англо-саксонською моделлю; і водночас щодо меншої поширеності інституту присяжних засідателів та мирових суддів; переважне призначення професійних суддів нижчого рівня; функціонування органів судівського самоврядування.

Вказано, що особливість права Скандинавських держав полягає в тому, що тут як джерело права визнається судова практика, що фактично відіграє провідну роль у системі джерел права. Це дає змогу зробити висновок про проміжне положення скандинавського права між сім'ями загального та романо-германського права.

Ключові слова: *судова система, романо-германська, англо-саксонська, судова влада, судова інстанція.*

Судова влада є «третьою» гілкою державної влади. Однак це не применшує її значимості, ні чітко окресленої самостійності відносно інших гілок влади. Але для того, щоб судова влада сформувалася в певну систему органів – судову систему, знадобилися сторіччя поступального розвитку за рахунок побудови правової державності. Сьогодні, як досить слушно зазначають Н. А. Лугіна, В. О. Волощук, судова влада є складним соціальним явищем, а тому і її поняття є багатограним. Судову владу можна розглядати з різних точок зору: з погляду організації, функціонування, реалізації та участі в суспільному житті. Характер, напрям діяльності та роль судової влади дають змогу визнати її як політико-соціально-правове явище. Належна організація та функціонування судової влади на сучасному етапі мають першорядне значення [1, с. 130].

Самостійна судова влада неможлива в умовах авторитарних та тоталітарних режимів. Незалежно від форми правління судова влада має бути однаково відмежована від інших гілок влади, що, зрозуміло, не вилучає її взаємозв'язку з ними. Водночас ступінь її самостійності, незалежності та авторитету обумовлена історичними особливостями, рівнем правосвідомості та деякими іншими чинниками. Загальним є зростання її ролі, чому, зокрема, сприяло розширення у другій половині ХХ ст. судового контролю (нагляду) за конституційністю та законністю нормативних та інших правових актів [2, с. 185].

Сучасні розвинені судові системи склалися в межах двох основних правових сімей – романо-германської та англо-саксонської. І хоча романо-германська є більш давньою за віком і більш широкою за охопленням правових систем світу, проте вона склалася в англо-саксонській сім'ї загального права, точніше процес її формування розпочався у другій половині ХІ ст., водночас у континентальній Європі це сталося на кілька століть пізніше.

На батьківщині англо-саксонської моделі, в Англії, в основу судової системи лягли такі положення: визнання правотворчої ролі суду та судового прецеденту як джерела права; процесуальні форми судового переслідування, вироблені судовою практикою; винятково апеляційна форма оскарження судових рішень; змагальність, за якої суд більшою мірою пасивний і стежить лише за дотриманням сторонами процесуальних норм; широке використання інституту присяжних засідателів та мирових суддів; широка практика обрання суддів.

До цих положень необхідно додати дві найважливіші характеристики. Перша полягає фактично у відсутності єдиної судової системи. А друга стосується функціонування британських судів.

Сьогодні англійська судова система є результатом більше ніж 900-річної еволюції судових установ. Як зазначає О. З. Панкевич, «розвиток йшов багато в чому, якщо можна так висловитись, хаотично і спонтанно, під тиском конкретних обставин, але не зверху вниз, а знизу вгору, через переважний розвиток нижчих її структурних утворень та компонентів. Однак за всіх обставин правлячі кола намагалися зберегти наступність англійського суду, його традиції та принципи» [3, с. 116].

Не потрібно перебільшувати значення елементів архаїки в діяльності англійської судової системи загалом. Ці елементи в більшості випадків зводяться лише до зовнішніх ознак. В основному ж за своїми принципами організації, методами діяльності, задачами, що вирішуються, англійські суди цілком сучасні, установи, що успішно виконують стратегічні та поточні завдання британської юстиції.

Як зазначають науковці, в Англії проведено розподіл – невідоме в Європі – на так зване високе правосуддя, здійснюване вищими судами, і нижче правосуддя, здійснюване великою кількістю нижчих судів і квазіюридичних органів [4, с. 249].

Окремі частини англійської судової системи нерідко реорганізовувалися з різних причин. Це давало змогу знайти рішення, які відповідають запитам часу, але за століття свого розвитку англійські суди втратили вихідну організаційну єдність та цілісність.

Суди Англії не підпорядковуються якомусь єдиному адміністративному центру, з якого могли б виходити єдині вказівки для діяльності суддів. Єдиним авторитетом для всіх суддів є право. Тому за такого фактичного стану справи говорити про єдність чи логічну послідовність компонентів усієї судової системи Англії було б надто сміливим твердженням.

Не можна й заперечувати той факт, що сукупність англійських судів складає системну освіту. І якщо спробувати спростити систему, то вона буде виглядати так. Вищий рівень займає Палата лордів, за нею слідує Верховний суд, підрозділами якого є Апеляційний суд, Високий суд та Суд Корони. Нижчими є суди графств та магістратські суди.

Вчені вказують, що в Англії існує справжня судова влада, яка за значенням і престижем не нижче законодавчої та виконавчої влади [4, с. 254].

Незалежність судової влади в цій країні забезпечена такими правилами. Усі зацікавлені особи можуть у всіх випадках звернутися до підрозділів Верховного суду. Звичайно, ці підрозділи прагнуть уникнути перевантаження, але саме вони вирішують питання, приймати до розгляду справу чи ні. Крім того, вони можуть будь-якої миті прийняти справу, що розглядається в іншому суді, до свого провадження. Усі суди вищих інстанцій не тільки здатні самі виробляти норми права та встановлювати порядок своєї діяльності, у них достатньо коштів змусити інших виконувати та поважати їх рішення.

Оманливим є і уявлення про те, що суддю може стримувати правило прецеденту. Оскільки повний збіг обставин різних справ буває не так часто, на розсуд судді вирішується, визнати обставини подібними чи ні, від чого залежить і застосування тієї чи іншої прецедентної норми. Суддя може знайти аналогію обставин і тоді, коли на перший погляд вони не збігаються. Зрештою, він взагалі може не знайти ніякої

подібності причин. У разі якщо питання не регламентоване нормами статутного права, суддя сам створює правову норму.

Свою роль відіграє і структура судового рішення, прецедентом є лише та її частина, яка з часів Д. Остіна називається основою (*ratio decidendi*), тобто правоположення, на якому ґрунтується рішення. Лише вона має обов'язковий характер; решта рішення – принагідно сказане (*obiter dictum*) – не може розглядатися як щось обов'язкове. Однак питання про те, де в судовому прецеденті закінчується підстава рішення та починається принагідно сказане, кожен суддя вирішує самостійно.

Крім Англії, розглянута модель простежується в Австралії, Канаді, Новій Зеландії та цілому ряді країн-держав Британської Співдружності націй, а також США. Організація судової влади у США викликає особливий інтерес. Тут паралельно функціонують федеральна судова система та система судів штатів. Спостерігається «вертикальний» поділ судової влади, водночас загальнофедеральна система не є вищою стосовно судів штатів.

Компетенції федеральних судів і судів штатів різняться здебільшого тим, яка норма – федерального законодавства чи права штату – підлягає застосуванню в цій справі.

Як зазначають дослідники, «і федеральна судова система, і судові системи штатів є багаторівневими. Низовою ланкою є суди – *trial courts*, у яких здійснюється процес доказування. Рішення цих судів оскаржуються у вищій інстанції – в апеляційних судах (*court of appeals*, або *appellate court*). Рішення апеляційних судів оскаржуються у Верховних судах штатів (*State supreme court*) або у Верховному суді США (*United States Supreme Court*)» [5, с. 83].

Верховний суд США очолює федеральну судову систему. Він складається з 9 суддів, запропонованих президентом США та затверджуваних Сенатом Конгресу довічно, втім, як і всі федеральні судді. Цей суд рідко є першою інстанцією. Загалом він діє як найвища апеляційна інстанція за рішеннями федеральних судів штатів.

До юрисдикції федеральних судів входять справи, що впливають із Конституції США, законів США та міжнародних договорів. Ці суди щорічно розглядають понад 70 тис. справ. До їх виняткової компетенції належать справи щодо кримінальних злочинів загальнофедерального рівня, питання антитрестівського законодавства, банкрутства інтелектуальної власності, а також позови проти США.

Однак приблизно 95 % усіх справ розглядається виключно судами штатів. Науковці відмічають ще одну особливість. «Порівняно з Англією важливо зазначити набагато меншу централізацію судової влади у США. Англійська юстиція сконцентрована в Лондоні; лише в Лондоні (винятки дуже незначні) перебувають вищі судові органи. З причин як історичних, так і географічних аналогічне становище склалося США. Не тільки в кожному штаті є власна судова система, а й різноманітні федеральні суди існують на всій території країни, а не лише у столиці федерації. Концентрація судової влади в Лондоні – чинник, який мав вирішальне значення розробки англійського загального права. Розпорошення (неминуче) американської юстиції створює проблеми, які не виникають у Англії. Ця розпорошеність породжує більш гнучкі методи мислення в тому, що стосується авторитету судових рішень: поряд із основною турботою про

охорону престижу цих рішень (як у Англії) з'являється турбота про єдність права, якої в Англії немає» [4, с. 291–292].

Англо-саксонська модель судової системи є дуже значимою у світі. Однак за ступенем поширеності вона поступається романо-германській, до якої входять системи континентальної Європи, Латинської Америки та ряду країн Азії та Африки.

Як основні ознаки романо-германської моделі судових систем можна назвати: розвинену законодавчу базу, що визначає організацію та діяльність судів; заперечення судового прецеденту як джерела права; використання поряд з апеляційною формою касаційної та ревізійної форм оскарження судових рішень та вироків; значно більш активну роль судді у процесі порівняно з англо-саксонською моделлю; і водночас щодо меншої поширеності інституту присяжних засідателів та мирових суддів; переважне призначення професійних суддів нижчого рівня; функціонування органів суддівського самоврядування.

Загалом уся модель може бути зображена так: «Повсюди судова система побудована за ієрархічним принципом. Спори підвідомчі по першій інстанції судам, що розташовані на всій території країни. Над ними є значно менше апеляційних судів. Будівлю вінчає Верховний суд. Це найзагальніша схема, в межах якої є чимало значних відмінностей. Зокрема, досить несхожі суди першої інстанції; їх може бути кілька видів залежно від характеру спорів. Існуючі в одній країні спеціальні суди, наприклад у сімейних, трудових справах, комерційні суди тощо, можуть бути відсутніми в іншій. Різні апеляційні інстанції залежно від їх співвідношення із судами першої інстанції, а також від порядку апеляційного розгляду. Верховний суд в одних країнах діє як апеляційна та суперапеляційна інстанція, а в інших – як касаційна, тобто що розглядає лише питання права» [4, с. 99].

Для багатьох країн такої моделі властива єдина система судів загальної юрисдикції (Нідерланди, Швеція, Японія тощо). Вони здійснюють і кримінальне, і цивільне та адміністративне судочинство, а іноді судовий конституційний контроль. Хоча ця модель має всеосяжний характер, вона не вилучає існування в країні також окремих спеціалізованих судових органів, наприклад, ювенальних, патентних, податкових та інших судів. Однак вони лише доповнюють основну загальну судову систему, часто замикаються на ній, а в деяких із них мають скоріше квазісудовий характер.

Система загальних судів має ієрархічну тріступеневу структуру, а в ряді країн і чотириступінчасту. Переважна більшість справ розглядається в судах першої інстанції. Наступною інстанцією є апеляційні суди, які розглядають скарги на рішення судів першої інстанції, що входять до судового округу цього апеляційного суду, а також найскладніші справи, віднесені законом до їхньої компетенції.

Апеляційний порядок розгляду скарг означає повторний розгляд справи в повному обсязі. Вищий судовий орган найчастіше називається Верховний суд (Японія). Інше найменування – Касаційний суд (Франція, Італія) – виконує його основну функцію – перевірку рішень нижчих судів щодо правильності застосування правової норми. Втім їхня юрисдикція цим не обмежена, деякі з них можуть розглядати особливо важливі справи як суд першої інстанції. Верховні суди вирішують найбільш складні питання,

що виникають у судовій практиці, вони представляють судову владу у відносинах з іншою владою.

Типовими прикладами під час розгляду романо-германської моделі можуть бути судові системи Франції та Нідерландів. Судова система Франції є зразковою серед систем інших романських країн, що відповідають двоступінчастій моделі континентальної Європи. Але до цього треба додати те, що вона складається з двох гілок: судів загальної юрисдикції та адміністративних судів.

Система останніх складається з адміністративних трибуналів, адміністративних апеляційних судів та очолюється Державною радою, яка може бути і як суд першої інстанції, і як апеляційний, і, нарешті, як касаційна інстанція, що сьогодні складає його основну судову функцію.

Суди загальної юрисдикції складаються із судів першої інстанції, апеляційних судів та Касаційного суду, що засідає в Парижі.

Касаційний суд був започаткований Великою Французькою революцією. Спочатку він носив назву «Касаційний трибунал» і мав стежити за тим, щоб суди неухильно дотримувалися норм закону і не робили замах на прерогативу законодавчої влади. На початку XIX ст. недовіра до будь-яких форм суддівського законодавства, властива революційному часу, почала зникати. І по тому, як автори Цивільного кодексу 1804 р. визнали право суддів на тлумачення законів, Касаційний суд був перейменований Наполеоном Бонапартом на Касаційний суд і отримав право самостійно тлумачити закон та скасовувати рішення судів нижчих інстанцій у разі, якщо вважав їхнє тлумачення неправильним.

Так, Касаційний суд займається уніфікацією судової практики та відіграє деяку правотворчу роль. З 1991 р. до нього може звернутися за висновком будь-який цивільний суд загальної юрисдикції.

Судова система Нідерландів має французьке походження, але до теперішнього часу вона практично втратила сліди французького впливу.

Особливе становище в романо-германських судових системах займають системи Скандинавських країн. Оскільки скандинавська підгрупа розгалужується на дві гілки: датську та шведську, зупинимося на судових системах Данії та Швеції.

Особливість права Скандинавських держав полягає в тому, що тут як джерело права визнається судова практика, що фактично відіграє провідну роль у системі джерел права. Це дає змогу зробити висновок про проміжне положення скандинавського права між сім'ями загального та романо-германського права.

Саме судове рішення, що має правоустановчий характер, позначається терміном «предикат». У Скандинавії ефект предикату пов'язують з тим, «наскільки ефективно, тобто повно, згідно з усталеним уявленням, правова норма відображена у свідомості судді. Безпосереднім свідченням переживання суддею феномена дієвості права буде судове рішення, яке він ухвалив. А правовий ефект судового рішення, те, що робить з нього преюдикат, цілком ґрунтується на підставі такого рішення, що виводиться з правових уявлень, з того, що суддя розуміє або переживає в момент ухвалення рішення як право. Втім самі скандинавські юристи говорять про *rettsoppfattelse* – «правові погляди», що мають правовстановлювальний характер у формі судового рішення» [5, с. 324].

*Михайлюк М. М. Поняття та види моделей судових систем
(на прикладі зарубіжних країн)*

Судові інстанції Данії та Швеції поділяються на суди загальної й спеціальної юрисдикції. До них належать адміністративні суди, військові трибунали, суди з трудових спорів, комерційні арбітражі.

Систему судів загальної юрисдикції Данії очолює Верховний суд. Він представляє найвищу апеляційну та касаційну інстанцію країни. Завдяки постійній касаційній практиці він спрямовує діяльність нижчих судів, перетворюючи свої рішення з преюдиціальних на чинне право.

Наступна судова інстанція після Верховного суду – два окружні суди (один для Островів та один для Ютландії). Нижчі суди представлені так званими міськими судами (їх лише 82). В основному цей суд вважається одноосібним, але на деяких ділянках, завдяки великій щільності населення, призначається досить багато суддів. Наприклад, у Копенгагені міський суд складається із президента та 36 суддів.

Зрештою, судом загальної юрисдикції вважається так званий суд у морських і торгових справах. Цей суд був створений 1861 року та розташований у Копенгагені.

Система судів загальної юрисдикції Швеції також очолюється Верховним судом, який є останньою інстанцією, яка розглядає справу. Але він може розглядати деякі категорії справ і за першою інстанцією. Зокрема, справи, пов'язані з конституційною відповідальністю міністрів та вищих посадових осіб держави.

Судами другої інстанції є надвірні суди, створювані в округах. Усього таких округів – шість. І судами першої інстанції є сесійні суди, що утворюються в дільницях. Їх – дев'яносто шість. Склад сесійного суду досить складний, він охоплює суддів, радників та присяжних засідателів. Кількість членів суду залежить від густоти населення його підсудності.

Саме в сесійних судах існують відділи спеціальних судів. Так, у складі п'яти сесійних судів є відділи у справах, пов'язаних із водокористуванням, а в двадцяти п'яти інших – з межових спорів. Нарешті, сім сесійних судів наділені правом розглядати справи щодо торгового мореплавання.

Висновки. Підсумовуючи розгляд судових систем Скандинавських держав, потрібно зазначити, що вони виявилися досить мало підданими революційним віянням XIX ст. У сучасних дослідженнях наголошується, що судова влада у Скандинавії досі не позбавилася специфічних форм напівфеодального правосуддя. Очевидно, в цьому питанні проявляється здоровий консерватизм, коли люди розуміють, що судова система не може змінюватися кілька разів навіть за одне століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лугіна Н. А., Волощук В. О. Механізм забезпечення прав засуджених відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2020. Вип. 2 (4). С. 128–134.
2. Судові системи зарубіжних країн : навч. посібник / за заг. ред. В. О. Ріяки. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 184–199.
3. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с.

*Михайлюк М. М. Поняття та види моделей судових систем
(на прикладі зарубіжних країн)*

4. Правові системи сучасності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2012. 490 с.
5. Кравчук М. В. Правова система США. К. : Нора-Друк, 2004. 130 с.

REFERENCES

1. Luhina N. A., Voloshchuk V. O. Mekhanizm zabezpechennia prav zasudzhennykh vidpovidno do praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Irpynskiy yurydychnyi chasopys : naukovyi zhurnal*. 2020. Vyp. 2 (4). S. 128–134.
2. Sudovi systemy zarubizhnykh krain : navch. posibnyk / za zah. red. V. O. Riiaky. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. S. 184–199.
3. Pankevych O. Z. Derzhavne pravo zarubizhnykh derzhav : pidruchnyk. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018. 260 s.
4. Pravovi systemy suchasnosti : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : Yurydychna dumka, 2012. 490 s.
5. Kravchuk M. V. Pravova systema SShA. K. : Nora-Druk, 2004. 130 s.

M. M. Mykhailiuk. CONCEPTS AND TYPES OF MODELS OF JUDICIAL SYSTEMS (ON THE EXAMPLE OF FOREIGN COUNTRIES)

The article examines the models of foreign judicial systems and their features. It was noted that an independent judiciary is impossible under authoritarian and totalitarian regimes. Regardless of the form of government, the judiciary must be equally separated from other branches of government, which, of course, does not exclude its relationship with them. At the same time, the degree of its autonomy, independence and authority is determined by historical features, the level of legal awareness and some other factors. The growth of its role is general, which in particular was facilitated by the expansion in the second half of the 20th century. judicial control (supervision) of the constitutionality and legality of regulatory and other legal acts.

It was emphasized that the independence of the judiciary in England is ensured by the following rules: all interested persons can in all cases apply to the divisions of the Supreme Court. Of course, these units try to avoid overload, but it is they who decide whether to accept a case for consideration or not. In addition, they can at any moment accept a case pending in another court for their proceedings. All higher courts are not only capable of making their own rules of law and establishing the order of their activities, they have sufficient means to compel others to obey and respect their decisions.

The main features of the Romano-Germanic model of judicial systems are named: a developed legal framework that determines the organization and activity of courts; denial of judicial precedent as a source of law; the use, along with the appeal form, of cassation and revision forms for appealing court decisions and sentences; a much more active role of the judge in the process compared to the Anglo-Saxon model; and at the same time regarding the lesser prevalence of the institution of jurors and justices of the peace; preferential appointment of professional judges of the lowest level; functioning of judicial self-government bodies.

*Михайлюк М. М. Поняття та види моделей судових систем
(на прикладі зарубіжних країн)*

It is indicated that the peculiarity of the law of the Scandinavian countries is that judicial practice is recognized as a source of law, which actually plays a leading role in the system of sources of law. This allows us to draw a conclusion about the intermediate position of Scandinavian law between the families of common law and Romano-Germanic law.

Key words: *judicial system, Romano-Germanic, Anglo-Saxon, judicial power, judicial instance.*

Стаття надійшла до редколегії 5 серпня 2024 року